

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDE PSİKOLOJİK BİR RAHATSIZLIK: DELİLİK OLGUSU

A PSYCHOLOGICAL DISORDER IN THE WORKS OF THE CHAGATAI TURKISH PERIOD: THE PHENOMENON OF INSANITY

Sümevra ALAN

Erzurum Teknik Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı

sumeyra.alan@erzurum.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4406-2022

ÖZ

Geliş Tarihi:

01.12.2022

Kabul Tarihi:

26.03.2023

Yayın Tarihi:

31.03.2023

Anahtar Kelimeler

Tarihi Türk lehçeleri,
Çağatay Türkçesi,
deli,
delilik,
sözvarlığı.

Keywords

Historical Turkish
dialects,
Chagatai Turkish,
insane,
insanity,
vocabulary.

Günümüzde ifade ettiği anlamları karşılayana kadar farklı dönemlerin kendisi için ürettiği söylemleri kabul etmek zorunda kalan delilik kavramı zihinsel olarak dengesiz olma durumu, akıl sağlığı ya da anlama yeteneği eksikliği, mantıksız tutumlar sergileme davranışı gibi farklı biçimlerde ifade edilmiştir. Kalıtsal, genetik gibi temel fizyolojik nedenler dışında bireyi deliliğe sürükleyen çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bu etkenlerden biri olan aşık olma eylemi de bireyin psikolojik yahut fiziksel açıdan değişmesine, farklı davranış kalıpları göstermesine yol açmaktadır. Bilinci etkisiz hâle getiren aşık olma eylemi neticesinde bireyde dengeli tutum sergileme eylemi zedelenmekte ve birey saplantılı, tutkulu, toplumsal normların dışında tavır sergileyen bir kişiliğe dönüşmektedir. Aşık olma eyleminin kişiyi deliliğe sürükleyen yönü edebî eserlerde de kendine yer bulmuş; deli olan bireyin ve delilik durumu farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Çalışmamızın çerçevesini oluşturan Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde bu kavramlar *tentik*, *şeydâ*, *mecnûn*, *sağın*, *sankı*, *tilbe*, *geçe*, *cinli* gibi kelimelerle karşılanmıştır. Çalışmamızda Çağatay Türkçesi dönemi eserleri taranarak deli ve deliliğe dair beyitler tespit edilmiştir. Alfabetik olarak madde başı alınan ifadeler eserden seçilen örnekler, beyit numaraları ve açıklamalarla birlikte listelenmiştir. Ayrıca çalışmamız neticesinde taranan eserlerde *cünûn*, *dîvâne*, *tilbe*, *şeydâ* gibi kavramların daha yaygın bir şekilde kullanıldığı *meczûb*, *geçe*, *çil*, *sağın*, *sankı*, *cinli*, *dîv-bâd*, *dîv-veş* gibi kavramların daha az tercih edildiği görülmüştür.

ABSTRACT

The concept of insanity, which has to accept the discourses produced for itself by different periods until it meets the meanings it expresses today, has been expressed in different ways such as being mentally unstable, lack of mental health or understanding ability, and displaying irrational attitudes. Apart from basic physiological reasons such as heredity and genetics, there are various factors that lead the individual to insanity. The act of falling in love, which is one of these factors, causes the individual to change psychologically or physically and to show different behavioral patterns. As a result of the act of falling in love, which neutralizes the consciousness, the act of displaying a balanced attitude in the individual is damaged and the individual turns into an obsessive, passionate personality that acts outside the social norms. The aspect of the act of falling in love that drives one to madness has also found its place in literary works; The insane individual and his insanity state are expressed with different concepts. In the works of the Chagatai Turkish period, which form the framework of our study, these concepts are met with words such as *tentik*, *şeydâ*, *mecnun*, *sağın*, *sankı*, *tilbe*, *geçe*, *cinli*. In our study, the works of Chagatai Turkish period were scanned and couplets about madness and madness were determined. Expressions taken per item in alphabetical order are listed together with selected examples from the work, couplet numbers and explanations. In addition, in the scanned works as a result of our study, it has been seen that the concepts such as *cünûn*, *dîvâne*, *tilbe*, *şeydâ* are used more commonly, and concepts such as *meczûb*, *geçe*, *çil*, *sağın*, *sankı*, *cinli*, *dîv-bâd*, *dîv-veş* are less preferred.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1212869>

Atf/Cite as: Alan, S. (2023). Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde psikolojik bir rahatsızlık: Delilik olgusu. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(1), 372-384.

Giriş

Deli olma durumu, cinnet biçiminde açıklanan ve marjın özel bir türü olarak kabul edilen delilik kavramı günümüzde ifade ettiği anlamları karşılayana kadar farklı dönemlerin kendisi için ürettiği söylemleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Delilik kategorisi altında sınıflandırılabilir çeşitli hastalıklardan mustarip olan bireylere karşı Antikçağ'da bilinen aksine, anlayış ve tolerans gösterilmemiştir. Ortaçağ'dan itibaren ise 'deli' ve 'delilik' betimlemeleri çeşitlilik göstermeye başlamıştır (Akın, 2014: 5). Her dönemde farklı tavırlara maruz kalan deliler toplumda, normal bireylerin sahip olduğu teamüllere sahip olmayan bireyler olarak tanımlanmış; delilere biçilen 'öteki olma' söylemi her dönemde benzerlik göstermiştir (Çalışgan, 2014: 12). Öteki olma durumu Foucault'un Deliliğin Tarihi adlı eserinde aklın öteki olma durumuyla ilişkilendirilmektedir. Akıl, kendisini yalnızca deliliğin karşıtlığında, deliliğin karşıtı biçiminde tanımlayabilmekte; aklın negatif olma durumu neticesinde delilik de negatif bir durum olarak ele alınmaktadır (Foucault, 2017: 14-373).

Duruma rasyonalizm açısından bakıldığında aklın bozulmamasına rağmen ahlaki hayatın dengesizleşmesi ve niyetin bozulması da dolaylı yoldan bizleri bir delilik kavramına ulaştırmaktadır. Bundan dolayı delilik, Orta Çağ döneminin tamamı ve Rönesans döneminin de uzun bir süresi boyunca kötülüğe bağlanmıştır (Foucault, 2017: 216). Deliliğin mutlak ayrıcalığı birey veya toplum üzerinde olumsuz etkileri olan ne varsa onların hepsine hükmetmektedir. Deliliğin alâmeti bundan böyle sahici olan hiçbir şeyi aktarmadan, orada özünü izleyen birey için onun büyükleşmesinin düşünüyü gösterecek olan şu aynadır. Delilik; gerçeklik ve dış çevreden ziyade kişinin farkına varabildiği öz gerçeğiyle alakalıdır. Dünyadan el etek çekme, kendini yaratıcının iradesine terk etme olarak da ifade edilebilen delilik; sonu bilinmeyenini izini sürmedir. Bunların tamamı ise mistiklerin sevgili eski temalarıdır (Foucault, 2017: 53-65). Bu temaların varoluşsal sebepleri arasında kategorilendirilebilecek bir kavram olan âşık olma eylemi de bireye erdemli davranışlar kazandırabileceği gibi bireyin psikolojik yahut fiziksel açıdan değişmesine, farklı davranış kalıpları göstermesine yol açar. Aşk, akıl ve iradeyle fazla uzlaşmadığı gibi bilinci de etkisiz hâle getirmektedir. Bunun neticesinde dengeli tutum sergileme eylemi sarsılan birey saplantılı, tutkulu, toplumsal normların dışında tavır sergileyen bir kişiliğe dönüşmektedir. Bu dönüşüm yahut yeni bir kimliğe bürünme eylemi de delilik olarak yorumlanmaktadır (İlhan, 2018: 715).

Eski Türkçe döneminde deli ve delilik kavramları için *ahır*- "delirmek, delirmiş olmak, kafası karışık olmak" (Wilkens, 2021: 41), *balamud* < Mo. balamad ~ balamud "delirmiş, çılgın, deli" (Wilkens, 2021: 140), *kal*(1) "kudurmuş, deli, çıldırmış" (Wilkens, 2021: 320), *könjülsüz* "deli, çıldırmış" (Wilkens, 2021: 407), *munğul* "aklı karışık, şaşmış, şaşkın, deli, çılgın" (Wilkens, 2021: 481), *tehtëk* "deli, divane, mecnun" (Wilkens, 2021: 693), *telve* "deli" (Wilkens, 2021: 693), *tuln* "şaşkın, deli" (Wilkens, 2021: 756), *tümge* "aptallık, delilik" (Wilkens, 2021: 772), *utmad* << Skt. utmāda ~ unmāda, Mo. utmadi "çılgınlık, delilik, mecnunluk" (Wilkens, 2021: 807) ifadeleri tercih edilmiştir. Âşık olma eyleminin kişiyi deliliğe sevk eden tarafının Klasik Türk Edebiyatı'nda kendine geniş yer bulmasının ardından âşık olmadan ve kendilerinden geçmeden mutlak hakikate ulaşamayacağına inanan şairler; bu bağlamda aşk hastalığına yakalanan ve benliklerini terk eden bireyleri *mecnûn*, *mestûn*, *cünûn*, *bimâr*, *âşüfte*, *şeydâ*, *divâne*, *meczûb* vb. sözcüklerle adlandırmışlardır. Çalışmamız bağlamında taradığımız Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde bu kavramların yanı sıra *çil*, *dilü/deli*, *geçe*, *sağın*, *sankı*, *kelle-ħuşk* gibi kavramlarla da karşılaşmıştır. Psikolojik bir rahatsızlık olarak addedilen delilik kavramı eserlerde ağırlıklı olarak aşk üzerinden tasvir edilmiş; akli öteleyerek âşık olan bireyin sararıp solması, benliğini sevgili uğruna feda etmesi, günden güne eriyerek yataklara düşmesi gibi unsurlarla somutlaştırılmıştır.

Yöntem

Nitel araştırma metodlarından doküman incelemesi tekniğini kullandığımız çalışmamızda Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden *Ali Şir Nevâ'î'nin Risaleleri Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülük-i 'Acem, Münşeât*, (TEH, TMA, MÜN), *Çağatayca Gülîstan Tercümesi* (GT), *Mevlâna Sekkâkê Divanı* (MSD), *Mevlânâ Lütfî, Gül ü Nevruz* (GN), *Muhammed bin Ahmedü'z-Zahid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı* (ÇFK), *Niyâzi, Nevâ'î'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, *El Liğatü'n-Nevâ'îyye ve'l İstihâdatü'l-Çağatâ'îyye* (AL), *Lutfî Divanı* (LD), *Şiban Han Divanı* (ŞHD), *Mahbubü'l Kulub* (MK), *'Ali Şir Nevâ'î: Fevâidü'l Kiber* (FK), *Yusuf Emiri Divanı* (YED), *Nerbetî Divanı* (ND), *Bedâ'î'u'l-Vasat* (BV), *'Ali Şir Nevâ'î, Leyli vü Mecnûn* (LM), *Hüseyn Baykara Divanı* (HBD) ve *Bâbü'r Divanı* (BD) adlı eserler; dönem sözlüklerinden ise *Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskîb Nareçiy* (Bdg), *El-liğatü'l Nevâ'îyye ve'l-İstihâdatü'l-Çağatâ'îyye*, *Dictionnaire Turc Oriental* (D'TO), *Versuch eines Wörterbuchs der Türk Dialecte* (OSTN), *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü* (FethK), *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* (SSL), *Çağataysche Sprachstudien* (Vâmb)

adlı eserler taranarak deli ve delilik kavramlarıyla ilişkili beyitlerin tespiti yapılmıştır. Tespit edilen bu beyitlerin, yazıldıkları dönemde arz ettikleri değer kadar günümüz için de taşıdıkları önem ortaya konulmuş; delilik kavramının kullanım yaygınlığı beyitler üzerinden okuyucuya sunulmuştur.

Bulgular

Bu araştırmada Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde yer alan deli ve delilikle alakalı beyitler yukarıda bahsedilen eserler vasıtasıyla tespit edilmiş; alfabetik olarak madde başı alınan ifadeler eserden seçilen örnekler, beyit numaraları ve açıklamalarla birlikte aşağıda verilen şekliyle listelenmiştir.

‘aķıl itür- “delirmek” FK 68/5

‘ışķ Őahrāsı ara ‘aķıl itürgenler mini / boldılar nevmid bir dıvāne-i ebter tapıp “Aşk çölünde aklını yitirenler (delirenler), beni yarım ve noksan (işe yaramaz) bir deli olarak bulunca benden ümitlerini kestiler.” (FK 68/5)

‘aķl cünümü “delilik” LD 277/4

nāzūk ķadıñız birle ķaçan teñ bolur serv / kim yaķıñı imestür kişiniñ asru uzunı “Servı, ince ve uzun endamınızla nasıl denk olabilir? Bir kimsenin çok fazla uzun boylusu güzel değildir.” (LD 277/4)

āşüfte (<F.) “delice seven” YED 205

ni hāşıl ‘āşık-ı āşüfteğā pend / ki zülfüñ saldı her bendine bir bend “Delice seven aşığa öğüdün ne faydası olur? Zaten saçının her teli idam için boynuma geçirilecek kemendini saldı (sevgilinin saçı bağlama-hapsetme özelliği nedeniyle bend ya da kemenle tasvir edilmiştir).” (YED 205)

āşüftelik (<F.+T.) “delice sevme, aşk yüzünden aklın baştan çıkma durumu” YED 202

yüzüñni körüben āşüftelikdin / min özümdin barıp köñlüm ilikdin “(Sevgilinin) yüzünü gördüğüm vakit delice sevgim nedeniyle kendimden geçtim ve gönlüm elden gitti.” (YED 202)

bülbül-i āşufte “deli bülbül” LD 163/2

başdın yana iķbāl çemenleri kögerdi / min bülbül-i āşufte çü gülzāra sataşım “Ben deli bülbül, gül bahçesine rastladım. Bundan dolayı başımda talih çimenleri yeniden yeşerdi.” (LD 163/2)

cinli “divane, budala, ahmak, deli” ŞSL 144b; *cilli* “deli, divane” ŞSL 144a

cünün (<A.) “delirme, çıldırma, delilik” BV 100/5, 160/4, 407/1 vd., HBD 26/3, 67/5, 68/3 vd., LD 81/3, FK 28/6, 56/4, 104/1 vd., ŞHD 43a/5, 80a/10, 109a/3, MK 4a/5, 52b/1, 55b/1 vd., LM 567, 568, 1281 vd., YED 210, 361, 514 vd.

sini körmey öler min ger yoluķsañ / cünündın tākāt-ı nezzāre yoktur “Eğer (bana) rastlarsan seni görmeden ölürüm. Deliliğimden ötürü sana bakacak dermanım yoktur.” (LD 81/3)

cünün ehli “deli” BV 135/7, 476/2, BD 10/3, ŞHD 22a/8, 65b/6, 115a/11; *ehli-i cünün* “deli” ŞHD 40a/12

müyesser oldı cünün milki iy cünün ehli / nişār-ı eşkni imdi bu kün maña saçıñ “Ey deli, delilik mülkü kolay oldu, şimdi bu gün gözyaşı saçısını bana saçın.” (BD 10/3)

cünün bol- “delirtmek, çıldırtmak” FK 127/7

cünün bolmış Nevāyî iyleñ āzād / ki mecnünluğda tartıptur besı bend “Nevayî delirmiş, azat edin çünkü delilikte (sevgiliye bağlanması nedeniyle) çok bağ çekecektir.” (FK 127/7)

cünün milki “delilik mülkü” BD 10/3

müyesser oldı cünün milki iy cünün ehli / nişār-ı eşkni imdi bu kün maña saçıñ “Ey deli, delilik mülkü kolay oldu, şimdi bu gün gözyaşı saçısını bana saçın.” (BD 10/3)

cünün Őahrāsı “delilik çölü” ND 31a/3

cünün Őahrāsıda dēmeñ ķaçandın boldum andağkim / anıñ ‘ışķıda tā kim ‘aķl mülkidin cüdā boldum “Delilik çölünde (gezdiğimi) söylemeyin, ne zamandan beridir onun aşkından dolayı öyle bir duruma düştüm ki neredeyse akıl servetinden oldum.” (ND 31a/3)

cünün u Őeydalık “delilik ve divanelik” MK 52b/1

hıred metâ'ı ilgidin bardı ve cünün u şeydâlıkka baş çıkardı “aklı ve malı elinde mevcuttu; delilik ve divaneliğe soyundu.” (MK 52a/13-52b1)

derd ü cünün “dert ve delilik” FK 543/7

isteseñ derd ü cünün açıp Nevâ'ı defterin / tilbelik şerhini tapıp hâl-i zâridın oku “(Ey) Nevayı, istersen dert ve delilik defterini açıp oku; delilik açıklamasını bulup perişanın halini oku.” (FK 543/7)

eţfâl-ı cünün “deliliğin çocukları” LM 93, 96

eţfâl-ı cünün cefâ kılıp fâş / her lahza başımğa yağdırıp taş “Deliliğin çocukları (bana) eziyet edip (bunu herkese) duyururlar; sürekli başıma taş yağdırırlar.” (LM 93)

‘ışk cünüm “aşk delisi” LD 71/7

körmese yüzünü öler luţfi vü körse hem dağı / ‘ışk cününidın aña kör ki ne turfa hâl irür “Lutfi, yüzünü görmediği vakit can verir. Görse yine aynı (şekilde can verir). Gör ki aşk deliliği (nedeniyle) onun hali ne şaşılacak biçimdedir.” (LD 71/7)

maĥv-ı cünün “deliliğin mahvı” LD 201/5

sizde bar törtelesi bir biridin âfetrak / kim irür her biridin başka hıred maĥv-ı cünün “Sizde dördü de bulunmaktadır. (Hepsi) birbirinden daha büyük bir felakettir. Çünkü her birinin (kişinin) ayrı ayrı aklını (alması), deliliğin mahvıdır.” (LD 201/5)

men'-i cünün “deliliği önleme” BV 160/4, FK 148/8, 689/434, HBD 37/3

kılmağay men'-i cününüm ‘ışk ara köygen kişi / kim mini divâne kılğan bir perî-ruhşâr irür “Aşk içinde yanan kişi deliliğime mani olmasın çünkü benim deliliğimin sebebi peri gibi güzel olan sevgilidir.” (HBD 37/3)

ser-mâyei esbâb-ı cünün “delilik sebeplerinin kaynağı” LD 37/1

ol zülf tuzağı ki köñül şaydı üçündür / her halkası ser-mâye-i esbâb-ı cünündür “Gönül avlamak için kurulan o saç tuzağının her halkası delilik gerekçelerinin kaynağıdır.” (LD 37/1)

cününlük (<A.+T.) “delilik, mecnunluk” FK 280/5, 325/7

zahmı köp tende cününlük köñül ârâmıdın / tilbeler meskeni fehm oldı ki virâne imiş “Yarası çok tende delilik gönlün dinlenmesidir. Deliler meskeninin virane olduğu anlaşıldı.” (FK 280/5)

çigdir- “deli gibi davranmak, aptallık yapmak” DTO 307 2) “aptallık yapmak, budalalık yapmak” OSTN III/2116

çil “deli, çılgın” FethK 3787/688

dârü-yı bî-hüş “delilik ilacı, sersemlik ilacı” BV 73/4

sâkıyâ bî-hod min andağ kim kılur min kesb-i hüş / imtiĥânğa dârü-yı bî-hüş eger cânımğa kat “Ey saki ben aklımı kaybettim sağlığıma yeniden nasıl kavuşurum? Eğer (elinde) delilik ilacın varsa (o ilacı benim) canıma kat.” (BV 73/4)

dilü “deli” LD 143/5; *deli* “deli” Bdg. I 565

ol saç mudur şubĥa yakın yâĥūd uzun tün / ya gâliyedin dilü köñüllerge selâsil “O saç, (gecenin) sabaha yakın (vakti) midir? Yoksa uzun gecenin kendisi midir? Yahut deli gönüller için siyah renkli ve güzel kokulu bir pranga mıdır?” (LD 143/5)

dilü bol- “deli olmak, delirmek” LD387/1

şayd kıldı bizni ĥayrân közleri / dilü boldı cân işitip sözleri “(Sevgilinin) ne yapacağını bilemez duruma gelmiş gözleri bizi avladı. Can, (sevgilinin gözlerinden dökülen) sözleri işitince delirdi.” (LD 387/1)

divâne (<F.) “deli, budala, alık” OSTN III/1779, Vâmb. 290, Bdg. I 582, BV 161/9, 224/4, 277/2 vd., GT, HBD 29/6, 54/2, 90/4 vd., LD 60/8, 198/2, 232/4 vd., ÇFK 17a/12, FK 31/4, 35/6, 127/4 vd., ŞHD 18a/3, 45b/3, 119b/2, MK 52b/10, 53a/1, 59b/7 vd., LM 1172, 1192, 1204 vd., GN 6/4, 19/11, YED 209, 253

luţfi kul kirmes batıkka köp naşihat kılmağız / kim anıñ divâne köñli ‘ışk “Lutfi'nin deli gönlü aşkın emrinde olduğundan dolayı bataklığa girmez. (Bundan dolayı kendisine) çok fazla nasihatte bulunmayın.” (LD 60/8)

‘aşk-ı divâne “deli aşık” ND 29b/10

muntazırdur-min sağa ey ‘aşık-ı divâne kël / bu hazın köñlüm ‘imâret êtkeli merdâne kël “Ey divane âşık, seni beklemekteyim, gel! Bu hazin gönlümü şenlendirmek üzere yigıtçe gel!” (ND 29b/10)

bülbül -i divâne “deli bülbül” FK 71/1

bu akşam hâlîme şem‘ örtenip pervâne andın köp / çemende âteşin gül bülbül-i divâne andın köp “Bu akşam mum (benim) halime yanmaktadır pervane de ondan beter haldedir. Çimendeki ateşli deli bülbülün hali de onlardan beterdir.” (FK 71/1)

divâne bol- “deli olmak, delirmek” BV 237/1, 500/8, LD 87/4, HBD 128/1, 128/7, ŞHD 43a/1, FK 129/9, 190/3, 305/2 vd., ND 7b/9; *divâne ol-* “deli olmak, delirmek” FK 385/4

yârniğ küyıda mên divâne boldum ‘âkıbet / halk arasın çıkıp bigâne boldum ‘âkıbet “Ben sonunda sevgilinin sokağında divane oldum, halktan kopup yalnız başıma kaldım.” ND 7b/9

her kıysı perî şüretiğiz ‘aksini kördi / divâne boluban iliğın tişlep ölüptür “Peri (gibi güzel) yüzünüzün aksini görenlerin tamamı delirip elini dişleyerek can vermiştir.” (LD 87/4)

divâne -i bi-hânümân “evsiz barksız deli” FK 364/4

ni tiler-siz tilberip itken köñülñi bağ ara / küyide divâne-i bi-hânümânıñni tileğ “Dünyada gönlü delirten ne diliyorsunuz? Sokağa düşmüş evsiz barksız (bir) deli olmamı dileyin.” (FK 364/4)

divâne -i ebter “işe yaramaz deli” FK 68/5

‘ışk şahrâsı ara ‘âkı itürgenler mini / boldılar nevmid bir divâne-i ebter tapıp “Aşk çölünde aklını yitirenler (delirenler), beni yarım ve noksan (işe yaramaz) bir deli olarak bulunca benden ümitlerini kestiler.” (FK 68/5)

divâne-i rüsvâ “rezil deli” HBD 59/3

‘ışk târâcıda bardı dîn ü İslâmım dağı / dimeñiz kim bolmuşam divâne-i rüsvâ vü bes “Aşk talanında dinim ve İslam’ım dahi vardı. (Bu nedenle) kâfi (ölçüde) rezil (bir) deli olduğumu söylemeyin.” (HBD 59/3)

divâne iyile- “delirtmek” BV 129/6, FK 550/1

mini ‘ışk iyilemiş divâne iy râkı ni sūd itkey / niçe kılsağ beyân efsün niçe kılsağ ‘ıyân ta’vız “Ey büyücü, aşkın beni delirtmesinden ne kâr sağlayacağım? Ne şekilde açıklarsan açıkla, ne şekilde büyü yaparsan yap karşılığı ortada.” (BV 129/6)

divâne kııl- “delirtmek” YED 870, FK 147/1, LD 224/7, HBD 37/3

bu luţfîniğ cânın divâne kııldığ / nidür atıñ kıayu yerlig perî sin “Bu Lutfî’nin canını delirten peri, adın nedir? Nerelisin?” (LD 224/7)

divâne vü şeydâ kııl- “deli divane etmek” LD 476/2

barça cân divâne vü şeydâ kıılır / zülf-i ‘anber-bâr ile yüz yaparı “(Sevgilinin) amber saçan kâkülleriyle yüzünü gizlemesi, bütün canları (herkesi) deli divane etmektedir.” (LD 476/2)

min-i divâne “deli divane olan ben” FK 120/1, 159/1, 594/4, HBD 58/1, 69/7, 186/1

ol perî köñli min-i divâneğa mâyil imes / yâ mininğ âvâre köñlüm ‘ışkığa kıabil imes “O peri gibi güzel sevgilinin gönlü deli divane olan bana meyletmez. Ey benim avare gönlüm sevgilinin (bana) âşık alması olacak iş değil.” (HBD 58/1)

divâne-gı (<F.) “divanelik” ŞHD 45b/5

geh ‘ayş ol işve-geri geh meclis-i cilve-geri / ol sünbül-i zencirdin divâne-gı nâ-çârdur “Bazen zevk ve sefa içinde ol nazlan bazen de cilve yapanların meclisinde bulun; o sümbül gibi kokan saçının zincirine delilik çare etmez.” (ŞHD 45b/4-5)

divâneliğ (<F.+T.) “delilik” BV 499/5, HBD 186/2, 201/1, FK 1/7, 12/5, 81/2 vd., LM 95, 1233; *divânelik* LD 138/3, ŞHD 119b/9

bi-hâber ol zülfidin cân birdi köñlüm hâlîğa / bilmedi divâneliğdın dâm içinde dâneni “Gönlüm, o sevgilinin saçından habersiz (bir) ben (uğruna) can verdi; deliliği yüzünden tuzaktaki yemi anlamadı.” (HBD 186/2)

divâne-mişâl (<A.+F.) “deli gibi” MÜN 794b/8

divâne-mişâl ü bî-**karâr** itti mini / ser-geştelik içre **hâksâr** itti mini “Deli gibi ve kararsız etti beni; başı dönmüşlük ve sersemlik içinde perişan etti beni.” (MÜN 794b/8)

divâne-nihād (<F.) “deli, divane yaradılışlı” LM XXVIII

Mecnûnîñ atası dív-bād dek deşt eṭrāfıda evrülüp öz divâne-nihādın sergeştelikte tapmağı ve cünün deşti **karakçılar** her dem anıñ hūşı kārṽanı **haylın**... “(Mecnun’un atasının dev rüzgâr gibi çölün etrafında dönerek kendi divane tabiatını başıboşlukta bulması ve delilik sahrası gözcülerinin her an onun akıl kervanı ordusunu...)” (LM XXVIII)

dívâne-şi‘âr (<F.) “çılgınlığıyla ünlü, çılgınlığıyla tanınmış” BV 645/5

küyide itti köñül veh **kaçan** ol / mest-i dívâne-şi‘ârım kilgey “Çılgınlığıyla ünlü sarhoşluğum geldiği vakit gönlüm sokağındaki bir itten farksız değildi (çok) yazık.” (BV 645/5)

dívâne-vār (<F.) “deli gibi, delicesine” BV 81/9, 146/5, FK 368/7, 406/7, ŞHD 52a/6

ay Hüsâmü’d-dîn peyâmın yitti bil / anıñ üçün sözledim dívâne-vār “Ey Hüsameddin taze haberini kaybolmuş bil; onun için deli gibi söyledim.” (ŞHD 52a/5-6)

dívâne-veş (<F.) “deli gibi, delicesine” LM 2192, FK 681/47; *min-i dívâne-veş* “deli gibi olan ben” FK 99/4

dívâne-veşim sarı yêtürseñ / hem munda cevābını kêtürseñ “Deli gibi yana (etrafa) yetiştirsen; hem de bunun cevabını ulaştırırsan.” (LM 2192)

div-bād (<F.) “delilik, cinnet” LM XXVIII

Mecnûnîñ atası dív-bād dek deşt eṭrāfıda evrülüp öz divâne-nihādın sergeştelikte tapmağı ve cünün deşti **karakçılar** her dem anıñ hūşı kārṽanı **haylın**... “(Mecnun’un atasının dev rüzgâr gibi sahra etrafında dönüp kendi divane tabiatını başıboşlukta bulması ve delilik sahrası gözcülerinin her an onun akıl kervanı ordusunu...)” (LM XXVIII)

dív-veş (<F.) “deli” BV 171/7

dív-veşlerdin **kaçıp** tuttu Nevāyî bâdiye / bu cihetdin tigreside deşt-i vahşî aylanur “Nevayi, delilerden kaçıp çöllere düştü; Bundan dolayı çevresinde vahşi çöl (hayvanları) dolandır.” (BV 171/7)

geçe “deli; salak” OSTN II/1568 2) “budala, aptal” Vâmb. 326

hāl-ı şeydâ “delinin, çılgının halî” LD 197/5

çü bakşañ közğüğe ol dem meğer **hāl**ımnı bilgeysin / kişi tā bolmasa “âşık ni bilgey **hāl-ı şeydâ**dın “(Sevgilinin) gözüne baktığın vakit benim neden bu hâle geldiğimi anlayacaksın. Bir kimse âşık olmadan delinin hâlîni nasıl bilsin?” (LD 197/5)

hūş kit- “delirmek” FK 117/7, 446/9

körüp yüzüñni Nevāyî’ğa hūş kitse ni tañ / ki māt olur barı şehler **kaçan** sin açsañ **ruh** “(Sevgilinin) Yüzünü gördüğü vakit Nevāyî’nin aklının başından girmesi ne tuhaf şeydir ki sevgili yanağını açtığı vakit padişahların tamamı yenilir.” (FK 117/7)

kelle-ḥuşk (<F.) “deli, çılgın” LD 203/4

ḳand eger irni bile lāf urşa bolğay kelle **ḥuşk** / çün yaşunmışdur **kaşılar** içre şeker ilgidin “Şeker, (sevgilinin) dudağı ile hasbihal etse delirir. Çünkü (ağız) şeker yüzünden kaşıların arasına saklanmışdır.” (LD 203/4)

mecânin (<A.ç.) “deliler” MK 77b/8

hükemâ mecânin **ḳavliğa** i’tikād cāyiz bilmeydürler “Âlimler, deliler topluluğunun Allaha gönülden bağlılık ve inançlarının dinen uygun olup olmadığını bilmiyorlardı.” (MK 77b/8)

mecânin bol- “delirmek, aklından zoru olmak” FK 311/5

mecânin boldılar eṭfāl taşdın köp âzürde / velî baştın ayağ bir bolmadı efgâr min yarlığ “Taşından çok incinen çocuklar delirdiler; ancak baştan ayağa bir olmadım yaram bin tane.” (FK 311/5)

mecnûn (<A.) “deli, divane” BV 8/5, 370/6, 477/7, BD 19/4, 57/3, 72/5, SD, HBD 42/4, LD 90/7, FK 63/7, 76/4, 78/5 vd., ŞHD 48b/3, MK 38b/4, 52b/6, 55b/7, LM 11, 12, 14 vd.

luţfî ni mey-hānede āşüfte körseñ kılma ʿayb / kim bu mecnūn ihtiyārı zülfi kullābındadır “Lutfî’yi meyhanede perişan bir hâlde görürsen (sakın onu) ayıplama. Çünkü bu deli, (sevgilinin) saçının (bir) kıvrımı (nedeniyle delirmeyi) tercih etmiştir.” (LD 90/7)

meecnūn -ı hayrān “hayrete düşmüş deli” FK 179/2¹

ıışk deştide yügürtür-min kıyunlar āhdın / körgeli bu tırfeni Meecnūn-ı hayrān kıydadur “Aşk çölünde ah(ım)dan (çıkan) fırtınaları yürütürüm. Bu tuhaflığını gördüğü vakit hayrete düşmüş deli nerededir?” (FK 179/2)

meecnūn-ı perişānım “perişan deli” HBD 81/3

itkeli köñlüm perişān min ki kıldım bilmeyin / kıy taraf bargannı meecnūn-ı perişānım minin “(Sevgili) gönlümü perişan ettiğinden beri hangi tarafa gideceğimi bilmeden acınacak durumda (olan bir) deli gibi (öylece) kaldım.” (HBD 81/3)

meecnūn -ı sergerdān “sarhoş divane” FK 95/2²

libās irdi kıyın Meecnūn’ğa çun ol deştin çıktı / anıñ tonığa bu Meecnūn-ı ser-gerdān irür vāris “

Çölde oluşan fırtınaları çıplak meecnunun tek elbisesi olarak tanımlayan şair; kendisini Meecnun’a varis olarak görmekte ve bu elbiseye talip olmaktadır.” (FK 95/2)

meecnūn -ı şeydā “şaşkın divane” BV 486/5

zülfi zenciriga haddim yok iti zenciri hem / yahşıdır kıy itse bu meecnūn-ı şeydāı üçün “Aynı zamanda (ben) köpeğini zincirlediğin zincir gibi saçına diyecek lafım yok. (O zincir) bu şaşkın divaneyi de zincirlese güzel olur.” (BV 486/5)

meecnūn-ı uryān “çıplak divane” HBD 19/3

ıışk otının şū’lesidin köydi köñlüm yā meger / tüşti sūzān āhdın meecnūn-ı uryānıñğa ot “Ey (sevgili) gönlüm aşk ateşinin alevinden yandı; meğer çıplak divaneliğimin sebebi yakıcı ahının ateşindenmiş.” (HBD 19/3)

meecnūn bol- “delirmek, divane olmak” ŞHD 75b/8, LD 307/3; *meecnūn ol-* “delirmek, divane olmak” ŞHD 117a/6, 168b/13

salma yüzüñ şubhı üzre zinhār zülfüñ leylini / ʿālem barı meecnūn bolur kıalmas cihānda ʿākili “Saçının siyahını, yüzünün sabahı üzerine sakın salma. Dünyada bir akıllı kalmaz; yeryüzündekilerin tamamı delirir.” (LD 307/3)

meecnūn it- “delirmek, delirtmek” FK 162/1

ni peridür kim hıred aşhābını meecnūn iter / hüsni her sāt köñül hālını diger-gün iter “Ne peridir ki akıl sahiplerini meecnun eder (delirtir). Güzelliği her saat (her vakit) gönül hālını ters köşe eder.” (FK 162/1)

meecnūn iyile- “delirmek, delirtmek” BV 13/8, FK 491/3, BD 92/5

ıışk ister bolsa meecnūn iylegey pey-revlığım / yolnı ni bilgey kişi tā reh-nümā körsetmegey “(Eğer sevgili) aşk isterse (buna) uyup delireceğim, kılavuz göstermeden kişi yolu nereden bilecek.” (BD 92/5)

meecnūn kııl- “delirmek, delirtmek” FK 633/1, ŞHD 164b/7

tükenip şarāb-ı şāfi tüpide kıalıp turur lāy / bola mı ki kılsa meecnūn diyelim bolum bola lāy “Saf şarap tükenince (bitince) dibinde tortusu kalır; delirince içki meclisinde neşeyle söylenen nakaratı okusak olur mu.” (ŞHD 164b/7-8)

meecnūn şıfat “meecnun gibi, deli gibi” BV 539/9

iy Nevāyî tilbe köñlüm derd ü gam tağın kıazar / körseñ ahvālīm digil şıfat Ferhādıma “Ey Nevayî, deli gönlüm dert ve gam dağını kıazar. Hālīmı görseñ (dağları delme açısından) meecnun gibi davranış sergilemede Ferhat benim yanımda hiç kalır.” (BV 539/9)

min-i meecnūn “deli divane olan ben” BV, FK 245/2, 662/1, 676/6 vd., HBD 166/3

¹ tamlama, eserin sözlüğünde *Meecnūn-ı hayrān* biçiminde özel ad olan *Meecnūn* maddesinin altında verilmiştir.

² tamlama, eserin sözlüğünde *Meecnūn-ı ser-gerdān* biçiminde özel ad olan *Meecnūn* maddesinin altında verilmiştir

za‘fım andağdur ki bir birdin tökülgey peykerim / kónsa kuş nā-geh min-i mecnūn-ı ‘uryān üstine “Kuşun, ansızın deli divane ve çıplak olan benim üzerime konması benim zaafımdır. (Bundan dolayı o vakit geldiğinde) yüzüm bir bir dökülecektir.” (HBD 166/3)

mecnūnluğ (<A.+T.) “delilik” BV 90/1, LM 94, HBD 25/2, FK 35/2, 127/7, 522/7 vd.; *mecnūnlıg* “delilik” LM 8; *mecnūnluk* “delilik” MÜN, ŞHD 35a/12, LM XV; *mecnūnlık* “delilik” FK 129/7

ol perı nezzāresıga iy ki taptıñ dest-res / kör minıñ mecnūnluğumnu kılmağıl zinhār meks “O perinin bakışıyla kuvvet ve zenginlik sahibi oldun; benim mecnunluğumu gör (de bu durumla) hiçbir zaman eğlenme.” (HBD 25/2)

mecnūn-şi‘ār (<A.) “deli gibi, deli” BV 618/1, MK 38b/4

bu irmiş kim hālî evāyılîde bir perı-veş ‘ışkıga giriftār irdi ve halk arasında mecnūn-şi‘ār “Durumu bu şekildeymiş: İlk zamanlar bir peri gibi güzel (sevgilinin) aşkına tutulmuştu ve halk arasında deli gibi(ydi).” (MK 38b/4)

mecnūn-şive (<A.+F.) “deli edalı” HBD 142/2, FK 534/5

ahıtarurda tapsağ ol köñlüm ki mecnūn-şivedür / her niçük bolsa ‘adem şahrāsı sarı başkaru “Araştırdığında o gönlümün deli edalı olduğunu bulursun; her ne şekilde olursa olsun yokluk çölüne doğru yol gösterecektir.” (HBD 142/2)

mecnūn-vār (<A.+F.) “Mecnun gibi, Mecnunca, deli gibi” FK 99/4, 311/10, 651/5, ŞHD 122b/6

bar bar Şibān Hallāc-vār sözle sözüñ Mecnūn-vār / taptıñ irenler şöhetin her tünle sin uklamayın “Şiban, gidip sözünü Hallac-ı Mansur gibi, Mecnun gibi (deli gibi) söyle; her gece uyumadan erenlerin sohbetini buldun.” (ŞHD 122b/6)

mecnūn-vārlıg (<A.+F.+T.) “deli gibi” FK 308/7

çun Nevāyî yāridür Şirīn ü Leylî dik ni tağ / iylese Ferhād-veşliğ yoksa Mecnūn-vārlıg “Nevāyî’nin Şirin ve Leyla’nın yarı olmasını neden ayıplıyorsun (buna neden şaşırıyorsun)? (Âşık olunca sergilenen delilik hālî açısından) Ferhat gibi davranmazsa Mecnun gibi davranır.” (FK 308/7)

mecnūn-veş (<A.+F.) “deli, divane, tutkun, Mecnun gibi” TMA 733a/1

Fırüz Mıhrāy atlıg kişini taptılar kim anası Mihān-duht idi ammā ol kişi mecnūn-veş irdi çün tahtka otur[t]up tāt başıga koyup ileyige turdılar “Annesi Mirān-duht olan Firuz Mihray adlı kişiyi buldular. Ancak o kişi deliydi (Mecnūn gibiydi). Bundan dolayı tahta oturup başına taç giydirip huzurunda durdular.” (TMA 733a/1)

mecnūn-veşliğ “Mecnūn gibilik, delilik” FK 499/3

gāh Mecnūn-veşliğı birle bolur-min mużtarib / gāh bî-hāl olmağın za‘f ara bî-hāl-min “Bazı zamanlar delilikten ıstırap çekerim. Bazı zamanlar halsiz olmaktan güçsüzlük içinde bitkin düşerim.” (FK 499/3)

meczūb (<A.) “deli, mecnun” MK 108a/3

hālîfe kim Behlül ayağın yalağ kördi, keş kiymegeniniñ keyfiyyetin sordu. Mezcūb ki yiller keşsiz seyr itip irdi, keş digen nime yādıdın kitip irdi “Halife Behlül’ün yalınayak olduğunu görünce pabuç giymemesinin nedenini sordu. Deli, rüzgârları pabuçsuz seyretmişti, pabuç denen şey aklından uçup gitmişti.” (MK 108a/2-5)

dīvāne ve mezcūb bol- “deli divane olmak” ŞHD 167b/3

içini terk ü tecrid kılsağ dīvāne ve mezcūb anda bolur-sin “İçini terk eder ve benliğinden ayrılırsan (ancak) o şekilde deli divane olursun.” (ŞHD 167b/3-4)

sağın “aşk sarhoşu, aşk delisi ve hastası” AL 1813

sanlı “sersem olan baş, baş aylanma, deli, aylak, tilbe” ŞSL 183a

şeydā (<F.) “deli, divane, şaşkın” BV 105/2, 234/7, 267/1 vd., BD 43/2, SD, GT, HBD 20/1, 23/5, 139/6 vd., LD 199/5, 241/4, 260/5 vd., FK 129/1, 149/4, 281/1 vd., ŞHD 55a/11, 147b/11, LM 8, 367, 1041 vd.; ND 19b/1-2, YED 558

yüzüñ üzre nāgehān zülfüñni tağıtısa şabā / zāhirā hayvān irür şeydā vü hayrān bolmağın “Saba (rüzgarı), saçını yüzünün üzerine ansızın dağıttığı vakit (bu duruma) delirip hayran olmayan açıkça hayvandır.” (LD 199/5)

gūl-i şeydā “deliliğin gülü” ND 19b/3

bülbül-i biçâre köñlüm gül yüzüñniñ şevkıde / zâr yıglap isteyürmin bir gül-i şeydâ emes “Güle benzeyen yüzünü (görmenin) dayanılmaz arzusuyla biçâre gönölüm bülbül gibi inleyip ağlıyor. Benim istediğim (gül) aşkının derinliğinden akli başından gitmiş (delirmiş) bir gül değildir.” (ND 19b/3)

hâl-i şeydâ “delinin hâli” LD 197/5

çü bakşañ közgüğe ol dem meğer hâlümni bilgeysin / kişi tâ bolmasa “âşık ni bilgey hâl-i şeydâdın “(Sevgilinin) gözüne baktığın vakit benim neden bu hâle geldiğimi anlayacaksın. Bir kimse âşık olmadan delinin hâlini nasıl bilirsin?” (LD 197/5)

min-i şeydâ “deli ben, divane ben” FK 112/1, 379/1, 688/20

kan töküp ol büt-i zibâ güstâh / barıp ol yan min-i şeydâ güstâh “O süslü güzel küstahça kan döktü; divane olan ben (de) küstahça o tarafa (sevgilinin yanına) gittim.” (FK 112/1)

şeydâ bol- “deli divane olmak, şaşkırmak” BV 482/5, LD 304/3, HBD 139/1, 147/1, ŞHD 52b/8, 135a/12

bürka° alganda tecellî-i cemâlîñni körüp / işkıdın gâfil cemâdîdür ki şeydâ bolmadı “Yüzünün örtüsünü kaldırdığında güzelliğinin ortaya çıkışını görüp deli olmayan (kimse), aşktan habersiz ve ölüden farksızdır.” (LD 304/3)

şeydâ eyle- “deli divane eylemek, şaşkına çevirmek” LD 365/2

kıldı şîrîn hâdesindin mübtelâ ferhâdnı / kirdi leylâ közige mecnûnnı şeydâ eyledi “Şîrin, Ferhat’ı gülüşüyle müptela etti. Leyla, Mecnun’un gözüne girdiği vakit onu deli divane eyledi.” (LD 365/2)

şeydâ kııl- “deli divane etmek, şaşkına çevirmek BV 482/5, ŞHD 47b/12, 56a/48, 5a/8 vd. , FK 67/6, LD 97/1, 145/1, 154/1 vd., BD 17/2, 18/2, HBD 40/6, 53/1

her kim anıñ zülfî bile nâgeh birer sevdâ kıılır / küç birle özin ol kişi şûrî de vü şeydâ kıılır “Onun (sevgilinin) saçına azıcık dahi olsa ansızın sevdalanan kişi kendini zorla perişan ve deli eder.” (LD 97/1)

vâlih ü şeydâ bol- “deli divane olmak” ND 34a/9, 41a/9, MSD 676, BD 180/1

küçe kündüz firâkıda bolupmin vâlih ü şeydâ / mēniñ hâlümni pürsiş kıılğalı {agyâr}[‘ayyâr] kēlgeymü “Ayrılık ıstırabıyla gece gündüz inleyen bir divane oldum, benim hâlimi sormaya (o) hilekâr gelecek mi?” (ND 34a/9)

şeydâlıg (<F.+T.) “delilik, çılgınlık” HBD 131/3, BD 82/1

şevkıdın şeydâlıgım şerhi yitip ol yirge kim / didi min ser-geşte-i rüsvânı mecnûn körmeyin “Arzumdan dolayı deliliğimin defteri orada kayboldu. Ayıplanacak durumda olan şaşkınlı deli (bir hâlde) görmeyeyim, dedi.” (HBD 131/3)

telber- “deli olmak, delirmek” OSTN III/1090

tentik “deli, divane, budala” ŞSL 111b, *tintek* “deli, divane, budala” Vâmb. 271, *tentek* “deli, divane, budala” DTO 218

tilbe “deli, çılgın” Vâmb. 271, OSTN III/1389, DTO 265, FethK 3506/649, ŞSL 136, BV 137/6, 188/1, 386/2, BD 9/4, 51/2, 241/1 vd., HBD 34/3, 41/3, 47/6 vd., LD 406/2, TEH, FK 9/5, 10/3, 38/1 vd., ŞHD 77b/8, 94a/12, 167b/7 vd., MK 28a/13, 88b/8, 90a/10 vd., LM 16, 1284, 1324 vd., GN 29/10, 57/4, 89/5, YED 235; *tēlbe* “deli, kuduz” AL 1344, OSTN III/1090; *tēlbe êrkendür* “deli imiş” FethK 3386/632; *telpe* “deli, çılgın” OSTN III/1090; *tilpe* “deli, çılgın” Bdg. I 471

tilbe köñlüm cān birür bilmes meger / kim vefâ kilmeydür anıñ şânına “Onun (sevgilinin) şânında vefa olmadığını bilmediğinden dolayı deli gönölüm can verir.” (LD 406/2)

min-i tilbe “deli olan ben” BD 41/4

bolup min bir periniñ ‘anberin saçıga vâbeste / min-i tilbege imdi hâcet-i zencir ü bend irmes “Bir perinin amber rengindeki saçına bağlandığım için şimdi deli olan bana zincir ve bent gerekmez.” (BD 41/4)

tēlbe it- “deli etmek, delirtmek” AL 1346

tilbe-i mahzûn “hüzünlü deli” BV 620/1

vahş haylin deşt ara min tilbe-i mahzûn sarı / ‘ām gavğasın hayâl it şehr ara Mecnûn sarı “Kendisini bir çöl mecnununa benzeten şair deliliğinin derecesini vurgulamak için kendisine doğru yönelen vahşi hayvanların

çokluğunu ifade eder. Aynı zamanda şair, bu vahşi hayvanları, bir şehir delisini kovalayan kalabalığa benzetir” (BV 620/1)

tilbe-i rüsvâ “rüsva deli” FK 383/2

ança bar ol kûy ara rüsvâlığım kim bolmuşam / barça rüsvâlar ara min tilbe-i rüsvâ hacil “(Sevgilinin) sokağında rüsvâlığım var ki (ben zaten) bütün reziller içinde ben utançtan yüzü kızarmış rüsva deli olmuşum.” (FK 383/2)

tilbe-i uryân “çıplak deli” BV 100/7, FK 180/3

barma kûyige Nevâyî ki kaçar / yâr sin tilbe-i ‘uryân kirgeç “Ey Nevayî, sevgilinin sokağına bu halinle gitme. Sevgili, senin çıplak bir deli olduğunu görürse senden kaçar.” (BV 100/7)

tilbe bol- “delirmek, deli olmak” FK 609/7, BD 35/3, 42/2, 367, HBD 91/5, 185/5, ŞHD 38b/11, 77b/3, 93a/5 vd.

hâyır bâdırdın Hüseynî tilbe bolmuş iy perî / dimesün yârığa hiç ferzend-i âdem yahşî kal “Ey peri, iyilik rüzgârından Hüseynî deli olmuş; insan evladı asla sevdiğine güzel kal demesin.” (HBD 91/5)

tilbe kııl- “deli etmek, delirtmek” FK 504/5, ŞHD 133a/12, 164a/6

tilbelik “delilik” FethK 3583/659, BV 15/2, 253/5, 284/2 vd., FK, YED 141, LM 3075, BD 363, 491; *tilbelik* “delilik” ŞSL 136b, FK 287/4, 341/9, 342/5 vd., ŞHD 43a/4

minde yâ Rab ni cünündür ki füsün-ger tün ü kün / artadur tilbeligim her niçe efsün kııldılar “Ya Rabbi, bendeki nasıl bir deliliktir. Büyücüler gece gündüz bana nasıl bir büyü yaptılarsa deliliğim (gün be gün) artmaktadır.” (ŞHD 43a/4-5)

tilbere- “delirmek, divaneleşmek” OSTN III/1389, ŞSL 136b, BV 247/7, 302/2, 427/3 vd., HBD 15/1, 96/6, FK 85/5, 135/6, 364/4 vd.; *tilberetmiş* “delirtmiş, çıldırtmış” FethK 3415/636; *têlber-* “delirmek” AL 1348, 1351, 1355 vd., *tilberet* “delirtmiş” FethK 3332/623, *tilberetür* “delirmiştir” FethK 3383/632

tilberetp kalğan köñül fehm iyemes pendimni hiç / anı luğf iylep tabıbbâ kabîl-i pend iyeligil “Delirip kalan gönülüm nasihatimi asla dinlemez; onu tabibe lütfedip nasihatini dinlet.” (HBD 96/6)

tilberet- “delirtmek” FethK 3569/656, BV 116/3, FK 200/7, BD 82/5, 365/1; *têlberet-* “delirtmek” AL 1353

Bâbü-r-i bî-dilni ‘ışkı tilberetse ni ‘aceb / çünkü hergiz râst kilmes ‘ışk dânalığ bile “Gönülünü kaptırmış Bâbur’u aşkı delirtse şaşılacak şey midir; çünkü aşk asla âlimlikle doğru düşmez.” (BD 82/5)

Sonuç

Sevgiliye kavuşmak amacıyla garip ve beklenmedik eylemlerde bulunan âşık, delilik hâliyle birlikte kalbine söz geçiremeyen (HBD 96/6), sevgilinin sokağında rüsva bir duruma düşen (FK 383/2), sevgilinin güzelliğiyle her an gönül hâli ters köşe olan (dengesizleşen) (FK 162/1), benliğini terk etmiş (ŞHD 167b/3-4), halktan kopup yalnız başına kalan (ND 7b/9) vb. özellikleriyle çalışmamızda hayat bulmuştur. Âşık olmasının ardından yeni bir kimlik edinen birey, toplumsal düzenin dışında, dengesiz, fiziksel ve psikolojik yetersizlik gösteren, kınanan, ayıplanan, küçümsenen ve rezil bir hâldede resmedilmiştir. Bunun dışında çalışmamız neticesinde madde başı alınan ve deli/delilik anlamındaki *tentik*, *şeydâ*, *mecnûn*, *sağın*, *sankı*, *tilbe*, *geçe*, *cinli* vb. gibi 46 kavramın taranan eserlerdeki referans ve kullanım sıklıkları manzum yahut mensur örneklerle okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca taranan dönem eserlerinde *cünûn*, *dîvâne*, *tilbe*, *şeydâ* gibi kavramların daha yaygın bir şekilde kullanıldığı *mezûb*, *geçe*, *çil*, *sağın*, *sankı*, *cinli*, *dîv-bâd*, *dîv-veş* gibi kavramların daha az tercih edildiği görülmektedir.

Kısaltmalar

- A. : Arapça
F. : Farsça
Skt. : Sanskritçe
Mo. : Moğolca

Kaynakça

- Abik, A. D. (1993). *'Alî Şîr Nevâyî'nin risaleleri târîh-i enbiyâ ve hukemâ, târîh-i mülûk-ı 'Acem, münşeat.* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (TEH, TMA, MÜN)
- Akın, H. (2014). *Antikçağ'dan yeniçağa delilik, melankoli ve cinlenme Avrupa'da aykırı olma balleri üzerine tarihsel bir inceleme.* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bağcı, S. (2019). *Lutfî divanının Türkiye Türkçesine aktarımı.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca gülistan tercümesi (gramer-metin-dizîn).* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (GT)
- Budagov, L. (1869). *Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskih nareçiy.* I, Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk. (Bdg)
- Çalışgan, B. (2014). *Michel Foucault'da delilik kavramı.* [Yayımlanmamış lisans tezi]. 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî divanı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (MSD)
- Efendioğlu, S. (2019). *Mevlânâ Lütîfî, gül ü nevrûz (dil incelemesi-metin ve aktarma-gramatikal dizîn-tpkibasım).* Erzurum: Fenomen Yayınları. (GN)
- Erbay, F. (2003). *Muhammed bin Ahmedü'z-Zabîd'e ait Çağatayca bir fıkıh kitabı (inceleme-metin-sözlük).* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. (ÇFK)
- Foucault, M. (2017). *Deliliğin tarihi.* (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınevi.
- İlhan, N. (2018). Ruh adam, masumiyet müzesi ve şanzelize düğün salonu adlı romanlarda aşkın delilik hâlleri. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 715-730.
- Kaçalın, M. S. (2011). *Niyazi, Nevâyî'nin sözleri ve Çağatayca tanımlar, el liğatu'n-Nevâ'iyye ve'l-istihâdatu'l-Çagatâ'iyye.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AL)
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî divanı (giriş-metin-dizîn-tpkibasım).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (LD)
- Karasoy, Y. (1989). *Şiban Han divanı (inceleme-metin).* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (ŞHD)
- Kargı Ölmez, Z. (1993). *Mabbübü'l kulüb (metin-gramer-dizîn).* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (MK)
- Kaya, Ö. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî: fevâyidü'l kiber.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (FK)
- Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emîrî divanı, giriş-inceleme-tenkitli metin-sözlük-tpkibasım.* Erzurum: Fenomen Yayınları. (YED)
- Pavet de Courteille, A. (1870). *El-liğatü'l Nevâ'iyye ve'l-istihâdatü'l-Çagatâ'iyye, dictionnaire Turc oriental.* Paris. MDCCCLXX. (DTO)
- Radloff, W. (1893-1899). *Versuch eines wörterbuchs der Türk dialecte (opıt Slovarya Tyurkskih nareçiy).* T. I 1893, T. II 1899. Sanktpeterburg. (OSTN)
- Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü.* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (FethK)
- Sağdıç, H. (2022). *Nevbetî divanı (dil incelemesi- çeviri yazılı metin- metnin türkiye türkçesine aktarılması- sözlüklü dizîn).* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (ND)
- Şeyh Süleymân Efendi Buhârî (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî.* İstanbul: Mihrân Matbaası. (SSL)
- Türkay, K. (1988). *Bedâyi'u'l-vasa' (inceleme-metin-dizîn).* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (BV)

- Çelik, Ü. (1996). *‘Alî Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (LM)
- Vámbéry, Á. (1867). *Çagataische sprachstudien*. Leipzig: Philo Press. (Vámb.)
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yıldırım, T. (2002). *Hüseyin Baykara divanı (metin-inceleme-dizini)*. [Yayımlanmış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (HBD)
- Yücel, B. (1995). *Bâbürr divânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. (BD)

EXTENDED SUMMARY

The concept of insanity, which is described as insanity and accepted as a special type of margin, had to accept the discourses produced for itself by different periods until it meets the meanings it expresses today. Contrary to what is believed in Antiquity, tolerance and understanding are not shown towards individuals suffering from different diseases that can be grouped under the heading of insanity. Since the Middle Ages, the definitions of 'crazy' and 'madness' began to diversify (Akın, 2014: 5). The insane, who are exposed to different attitudes in every period, is defined as individuals who do not have the customs of normal individuals; The discourse of 'being the other', which is given to the insane, has shown similarity in every period (Çalışgan, 2014: 12). The act of falling in love can bring virtuous behaviors to the individual, as well as cause the individual to change psychologically or physically and to show different behavior patterns. Love does not reconcile much with reason and will, and it also neutralizes consciousness. As a result, the individual who is shaken by the act of displaying a balanced attitude turns into an obsessive, passionate personality that exhibits an attitude outside of social norms. This transformation or act of impersonation is also interpreted as insanity (İlhan, 2018: 715).

In our study, in which we used the document analysis technique, one of the qualitative research methods, the Chagatai Turkish period works were scanned and the couplets about madness and insanity were determined. The value of these couplets, which have been determined, for today as well as for the period they were written, has been revealed; The prevalence of the concept of insanity is presented to the reader through couplets.

In this research, the couplets related to madness and madman in the works of the Chagatai Turkish period were determined; The expressions taken per item in alphabetical order are listed as given below together with the examples selected from the work, couplet numbers, and explanations.

‘ākıl itür- “go crazy” FK 68/5

‘ışk şahrāsı ara ‘ākıl itürgenler mini / boldılar nevmid bir dīvāne-i ebter tapıp “Those who lost their minds in the desert of love gave up on me when they found me a half and incomplete (useless) madman.” (FK 68/5)

dīvāne (<F.) “crazy, stupid” OSTN III/1779, Vāmb. 290, Bdg. I 582, BV 161/9, 224/4, 277/2 vd., GT, HBD 29/6, 54/2, 90/4 vd., LD 60/8, 198/2, 232/4 vd., ÇFK 17a/12, FK 31/4, 35/6, 127/4 vd., ŞHD 18a/3, 45b/3, 119b/2, MK 52b/10, 53a/1, 59b/7 vd., LM 1172, 1192, 1204 vd., GN 6/4, 19/11, YED 209, 253

luṭfī kıl kirmes batıkka köp naşihat kılmamız / kim anıñ dīvāne köñli ‘ışk “Because Lutfi’s mad heart is under the command of love, he does not enter the swamp. Don’t give him too much advice.” (LD 60/8)

mecnūn (<A.) “crazy, out of one’s wits” BV 8/5, 370/6, 477/7, BD 19/4, 57/3, 72/5, SD, HBD 42/4, LD 90/7, FK 63/7, 76/4, 78/5 vd., ŞHD 48b/3, MK 38b/4, 52b/6, 55b/7, LM 11, 12, 14 vd.

luṭfī ni mey-ḥānede āşüfte körseñ kılma ‘ayb / kim bu mecnūn ihtiyārı zülfi kullābındadır “If you see Lutfi devastated in the tavern, don’t blame her because this crazy guy preferred the curl of her hair.” (LD 90/7)

şeydā (<F.) “crazy, out of one’s wits, bewildered” BV 105/2, 234/7, 267/1 vd., BD 43/2, SD, GT, HBD 20/1, 23/5, 139/6 vd., LD 199/5, 241/4, 260/5 vd., FK 129/1, 149/4, 281/1 vd., ŞHD 55a/11, 147b/11, LM 8, 367, 1041 vd.; ND 19b/1-2, YED 558

yüzüñ üzre nāgehān zulfüñni tağıtsa şabā / zāhirā ḥayvān irür şeydā vü ḥayrān bolmağan “When the Saba wind suddenly spreads her hair over her face, it is clearly the animal that is crazy and does not admire this situation.” (LD 199/5)

tilbe “mad, crazy” Vāmb. 271, OSTN III/1389, DTO 265, FethK 3506/649, ŞSL 136, BV 137/6, 188/1, 386/2, BD 9/4, 51/2, 241/1 vd., HBD 34/3, 41/3, 47/6 vd., LD 406/2, TEH, FK 9/5, 10/3, 38/1 vd., ŞHD 77b/8, 94a/12, 167b/7 vd., MK 28a/13, 88b/8, 90a/10 vd., LM 16, 1284, 1324 vd., GN 29/10, 57/4, 89/5, YED 235; *telbe* “crazy, rabies” AL 1344, OSTN III/1090; *telbe erkendür* “(he/she/it) was crazy” FethK 3386/632; *telpe* “mad, crazy” OSTN III/1090; *tilpe* “mad, crazy” Bdg. I 471

As a result of our work, *tentik*, *şeydā*, *mecnūn*, *sağın*, *sankı*, *tilbe*, *geçe*, *cinli* etc. The reference and frequency of use of such 46 concepts in the scanned works are presented to the reader with examples in verse or prose. In addition, in the scanned period works, it is seen that concepts such as *ciimūn*, *dīvāne*, *tilbe*, *şeydā* are used more widely, and concepts such as *mezūb*, *geçe*, *çil*, *sağın*, *sankı*, *cinli*, *dāv-bād*, *dāv-veş* are less preferred.